

POJEM VEDECKÉHO POZNANIA A EMANIPAČNÁ PERSPEKTÍVA V DIELE OTTA NEURATHA¹

ELIZABETH NEMETH, Viedeň

NEMETH, E.: The Concept of Scientific Cognition and Emancipatory Perspective in O. Neurath's Works.
Filozofia 45, 1990, No. 6, p.

Otto Neurath, one of the most important thinkers of the „Viennese Circle“ during the twenties and thirties of this century, was only hesitantly noticed by empiricist and analytical philosophers after the Second World War.

The peculiar mixture of an unrelenting logical empiricism („radikaler Empirismus“) and a view of history and society arising from Marxist Materialism caused offense to many philosophers.

In his contributions to the „Vienna Circle“ he proposes a picture of scientific knowledge including an utopian conception of social totality to be understood as a result of the efforts of the individuals working to achieve it. No mysterious principles that cannot be grasped by all of its members determine society.

„Keď prechádzam stanicou Friedrichstrasse k stanici ZOO v Západnom Berlíne, cítim veľký rozdiel, rozdiel civilizácií, epôch, času. Sú tu rozličné roviny, rozličné časo-priestory. Skutočne tu prechádzame časovým múrom...“

Potom mi prišla na um poznámka Ernesta Jüngera. Hovorí v nej, že o rozdiely dvoch skúseností sa nedá diskutovať“ (11, s. 69 a n.).

Ak metafora, ktorú spisovateľ Heinrich Müller použil na opis hranice medzi NDR a SRN, do určitej miery platí i pre hranice medzi niekdajšími blokmi vcelku, potom sa nik nemôže čudovať, že sa — on alebo ona — dostáva do rozpakov. Čas — ako je známe — ešte dávno predtým, než našu skúsenosť premietneme do pojmov, je formou, na ktorú sme odkázaní, pretože to, čo nazeráme, uvádza do takého poriadku, v ktorom sa to následne môže stať našou skúsenosťou a stáva sa zrozumiteľným.

V tomto zmysle potom „apriori“ znamená: nie všetko, čo sa nám prihodí, sa stáva našou skúsenosťou.

Jestvujú historické, kritické body v čase a priestore, na ktorých sa podmienky našej skúsenosti stávajú nápadnými, t. j. vystupujú zo svojej samozrejmosti, t. j. začínajú sa meniť. Skutočný časový múr sa nebude dať odstrániť tak rýchlo ako jeho symboly v podobe betónu a ostnatého drôtu. Aby sme mohli diskutovať o spoločnej skúsenosti, musíme v nových podmienkach k týmto skúsenostiam ešte len dospieť.

Dosť však už voľných asociácií k otázke, či to, čo bolo v 18. storočí

¹ Text je prepracovanou verziou prednášky, ktorá v apríli 1990 odznela na Filozofickom ústave SAV v Bratislave. Rada by som sa ešte raz srdečne poďakovala za pozvanie, ako aj za preklad prednášky.

pochopené ako konštitutívne princípy subjektívnej skúsenosti, sa stáva dnes nápadným v politických hraniciach a ich zmenených významoch.

Chcem vlastne hovoriť o Ottovi Neurathovi. O niekom, o kom sa hovorí veľmi málo, kto — ak tak chcete — sa nestal predmetom filozofickej skúsenosti, a to ani v jednom zo spomínaných časovo-priestorových poriadkov. To, čo William Johnston vo svojej práci *Kultúrne a duchovné dejiny Rakúska* registroval ako „azda najprekvapujúcejšie na Neurathovi“, totiž „jeho úplné zmiznutie po roku 1945“ (9, s. 204), by mohlo mať niečo spoločného i s časovo-priestorovým poriadkom po roku 1945.

K otázke, prečo sa Otto Neurath ocitol temer úplne v slepej škvrne vizuálneho poľa teoretikov vedy a filozofov, sa ešte vrátim. Najprv by som však chcela poukázať na to, že od konca sedemdesiatych rokov sa dielo Otta Neuratha stáva predmetom filozofického skúmania. Toto skúmanie v mnohom oživuje obraz Otta Neuratha.² Johnstonova otázka však i napriek tomu nestráca zmysel. Prečo Otto Neurath, ktorého Johnston označuje za „najmenej všimáného génia 20. storočia“, sa po svojej smrti v roku 1945 úplne stratil zo zorného poľa?

Mohli by sme sa najprv uspokojiť odpoveďou, že Otto Neurath bol členom *Viedenského krúžku*. A *Viedenský krúžok* ako skupina vedcov a filozofov, ktorá sa pod týmto menom — jeho tvorcom je pravdepodobne Neurath — v r. 1929 predstavila verejnosti, už v tridsiatych rokoch javil silné známky rozkladu. Už v r. 1931 v dôsledku rastúceho antisemitizmu Herbert Feigl emigroval do USA; v tom istom roku Rudolf Carnap odchádza do Prahy, skadial zasa v roku 1936 prijal pozvanie do Chicaga. Po Februárovom povstaní robotníkov v r. 1934 bol *Spolok Ernesta Macha*, založený v r. 1929 ako verejný orgán *Viedenského krúžku* s cieľom propagovať „vedecké ponímanie sveta“, viedenským policajným riaditeľstvom rozpustený pre podozrenie zo sociálnodemokratických aktivít. Neurath, politicky najexponovanejší člen *Viedenského krúžku*, emigroval do Haagu. V tom istom roku zomrel matematik Hans Hahn, ktorého Philip Frank v nekrológu označil za „vlastného zaklada-

² Pokiaľ ide o Rakúsko, treba predovšetkým menovať Rudolfa Hallera, ktorý v Grazi už desaťročia rozvíja a skúma tradície *Viedenského krúžku*. Neurathovým dielom sa zaoberajú predovšetkým Heiner Rutte a Carola Fleck.

Osobitné zásluhy o preskúmanie súvislostí medzi tradíciou empirickej a pozitivistickej filozofie v Rakúsku a sociálnymi emancipačnými hnutiami patria Friedrichovi Stadlerovi. Spomenúť treba aj skúmania Johanna Dvoraka, Ekeharta Köhlera a Karla Müllera.

V SRN vyrovnávanie sa s tradíciami *Viedenského krúžku* prebehlo v inom znamení než v Rakúsku, predovšetkým ako kritická revízia tzv. „sporu o pozitivizmus“. Spomenúť treba historicky orientované štúdie Raisera Hegselmanna a Hansa-Joachima Dahmsa. Systematickému skúmaniu empiristickej a analytickej tradície sa venuje predovšetkým Dirk Koppelberg. V USA sa do popredia dostala najnovšia práca Thomasa Uebela. Nadväzuje na vyššie spomenuté práce a zároveň otvára nové pohľady na celok Neurathovej epistemológie.

teľa“ *Viedenského krúžku* (2, s. 334) .Hahn, Frank a Neurath už v rokoch 1907 a 1912 utvorili diskusnú skupinu, ktorá sa potom v dvadsiatych a tridsiatych rokoch stala jadrom *Viedenského krúžku*. A bol to tiež Hans Hahn, kto sa výrazne pričínal, aby v r. 1922 Moritzovi Schlickovi bola ponúknutá profesúra na Katedre pre empirické vedy. Zo štvrtkových kolokvií, ktoré od r. 1924 usporadúval Schlick, potom vznikol *Viedenský krúžok*.

Keď bol v r. 1936 Moritz Schlick zavraždený jedným študentom, krúžok ďalej viedol Waismann. Budúcnosť *Viedenského krúžku* však bola v anglosaských krajinách, predovšetkým v USA, kde jeho členovia, predovšetkým Rudolf Carnap, nadobudli mimoriadne silný vplyv na filozofiu. Stratenie sa Otta Neuratha musíme najprv pochopiť ako výsledok rozpadu *Viedenského krúžku* a tento rozpad bol primárne podmienený vývojom rakúskeho a nemeckého fašizmu.

Okrem toho sa mi ale zdá, že teória vedeckého poznania rozpracovaná Ottom Neurathom je ťažko prístupná i z iných dôvodov: jeho zvláštna kombinácia nekompromisného logického empirizmu (radikálny fyzikalizmus) s marxisticko-materialistickým pohľadom na dejiny a spoločnosť bola zraniteľná z oboch strán.

Filozofi a teoretici vedy, ktorí po r. 1945, nadväzujúc na tradície *Viedenského krúžku*, ďalej rozvíjali empirické alebo analytické chápanie filozofie, chápali Neurathovo politické angažovanie sa (povereník pre národné hospodárstvo v Mníchovskej republike rád, rozmanité aktivity na okraji sociálnodemokratickej strany v dvadsiatych rokoch) koniec koncov ako súkromnú vec, ako niečo oddelené od jeho vedeckých koncepcií. Avšak pokiaľ sa jeho politické hľadiská prejavili i vo vlastných filozoficko-teoretických úvahách, museli sa javiť ako exaltovanosť, a reakciou bola rezervovanosť a až odmietnutie. Mám na mysli predovšetkým jeho plagátovitý a rétorický jazyk pri formulovaní programov, myslím na jeho až militantný antimetafyzický postoj ako príspevok k súhrnným spoločenským bojom, na jeho pojem „radikálneho fyzikalizmu“ a na jeho nevyčerpatelnú prakticko-organizátorskú prácu na „jednotnej vede“, ktorú chápal ako „avantgardu“ v rozširovaní vedeckého ponímania sveta.³ Na druhej strane zasa väčšina ľavicových teoretikov, prívržencov kritickej teórie spoločnosti podozrievala empirickú vedu a na ňu orientovanú teóriu poznania z toho, že prispieva k stabilizácii jestvujúcich mocenských štruktúr. Námiетка, že ide o scientizmus, o poverčivé uctievanie vedy, o to, že fyzikalizmus redukuje človeka na jeho

³ Obsahové súvislosti sú ešte málo preskúmané. Pôsobivý príklad takéhoto skúmania podal Thomas Uebel. Znovu preskúmal celú diskusiu o protokolárnych vetách, ktorá prebehla vo Viedenskom krúžku, a vymedzil Neurathovu pozíciu v týchto diskusiách. Prišiel k výsledku, že veľká pozornosť, ktorú Neurath venoval forme protokolárnych viet, smerovala ku kontrolovateľnej racionalite, ktorú Neurath pochopil ako nástroj emancipácie [pozri 32].

fyzikálne opísateľné vlastnosti, sa vzťahovala na celú z *Viedenského krúžku* vychádzajúcu tradíciu empirickej teórie vedy.⁴ Neurath sa teda nachádzal medzi dvomi stoličkami a neviem, či sa na tom do dneška vlastne niečo zmenilo. Historické skúmanie posledných pätnástich rokov je už k nemu a k jeho rozmanitým činnostiam spravodlivejšie. Avšak dnes viditeľné hrozivé možnosti a skutočnosti prírodovedeckého skúmania a jeho technického využitia podnietili zásadné a rozšírené pochybnosti o modernej vedeckej racionalite. Niet veľa šancí, že by sa dnes súhlasilo s tým, aby moderný pojem rozumu a racionality mohol byť získaný len zo skutočnej praxe moderných vied.

A s marxisticko-socialistickou stránkou jeho myslenia to vôbec nevyzerá lepšie. Po rozklade totalitárnych štruktúr v štátoch, ktoré svoj spoločenský poriadok zdôvodňovali socialistickými a marxistickými princípmi, sa hlása — vo východnej i západnej Európe — definitívna diskreditácia socializmu, a tobôž už marxizmu.

Nie sme i my, s naším záujmom o Neuratha viac ako kedykoľvek predtým medzi dvomi stoličkami?

Azda nepohodlné miesto na okrajoch, medzi tábormi, je realistické, t. j. bližšie vznikajúcej realite v časoch, keď sa menia historické podmienky našej skúsenosti.

Na okraj, na miesto historického zlomu sa situovali už členovia skupiny, ktorá sa mala stať jadrom neskoršieho *Viedenského krúžku*. Okolo Hansa Hahna, Philippa Franka a Otta Neuratha sa medzi rokmi 1907 a 1912 združila skupina vedcov, aby diskutovali o otázkach budúcej filozofie moderných vied.

Odvolávajúc sa na knihu Abela Reya *Teória fyziky u moderných fyzikov* (knihu vyšla v r. 1907 v Paríži a do nemčiny bola preložená už v r. 1908) Philipp Frank takto opisuje reakciu skupiny na intelektuálnu situáciu: „Uvedomili sme si postupný rozklad presvedčenia, že mechanistická veda umožní interpretovať všetky naše presvedčenia. Toto presvedčenie bolo úzko spojené s presvedčením o pokroku vo vede, vo vedeckej koncepcii sveta. Tento rozklad preto vyvolal značnú nevoľu. Mnohí stratili vieru vo vedeckú metódu a hľadali inú, ktorá by pomohla reálne chápať svet. Mnoho ľudí bolo presvedčených, resp. chcelo byť presvedčených, že prišiel čas vrátiť sa k ideám stredoveku, ktoré môžeme charakterizovať ako organizmickú koncepciu sveta“ [3, s. 3].

Témou Neurathových štúdií v tomto období boli okrem matematiky, dejiny ekonómie a vedy, ako aj politická ekonómia.⁵ Porovnávacie štúdie hospodárskych organizačných foriem v minulosti (Neurathova dizertácia niesla názov *Dejiny antického hospodárstva*), ako aj porovnávanie hospo-

⁴ Pozri Adornov úvod k práci *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, ktorú Adorno vydal v r. 1969.

⁵ Spoločlivý a prístupný prehľad o prácach Otta Neuratha a o sekundárnej literatúre podáva Hofmann Grüneberg [8].

dárskych poriadkov v mieri o vo vojne (skúmania o napoleónskych vojnách a o balkánskych vojnách) majú veľa spoločného s porovnávacím skúmaním vedeckých teórií. Tieto Neurathove štúdie spája snaha vidieť „celok“, ktorá vzhľadom k tomu, čo dnes vieme o „prvom Viedenskom krúžku“ (ako túto skupinu pomenoval Rudolf Haller), sa vôbec nejaví ako niečo samozrejmeho.

Vypočujeme si však k tomu Philippa Franka: „Naša pôvodná viedenská skupina, a zvlášť Neurath, nebola spokojná s tým, že našej novej filozofickej skupine sa pripisovali prevažne kritické a analytické závery. Vedeli sme, že človek túži po filozofii integrácie. Ak nová filozofia odmietne byť nápomocnou integrácii, veľa ľudí, dokonca i vedcov, sa radšej vráti k tradičnej metafyzike, než aby sa uspokojili s čisto analytickým postojom. Veď tradičným cieľom filozofie v niekoľko-tisícročných dejinách poznania bola integrácia“ (3, s. 36 a n.).

Analytická filozofia a empirická teória vedy po druhej svetovej vojne v značnej miere stratila výhľad na „celok“ a to, čo sa dnes nazýva „kríza“ alebo aj „koniec“ analytickej filozofie, by naozaj mohlo mať niečo spoločného s touto stratou.

Základným, ak nie dokonca rozhodujúcim Neurathovým cieľom bolo postaviť otázku o „celku“ (spoločenského poriadku, vedeckej teórie, historickej zmeny) tak, aby sa tento celok nejavil ako ovládaný a usmerňovaný jednotným fundujúcim pravidlom. Neurathove ponímanie „celku“ — ktoré je pre neho jedine vedecké — koncipuje časti ako neredukovateľne rôzne, ich súvislosť ako neodvoditeľnú z jednotného princípu a pravidlá tejto súvislosti ako zmeniteľné. A ani zmeny sa nedajú odvodiť z jedného princípu, pretože nie sú podriadené žiadnej nadradenej zákonitosti. Jeho pohľad na spoločnosť a dejiny je tak v rozpore s každým teleologizmom, a to tak marxistickým, ako aj idealistickým.

Za „celok“ môžeme považovať i naturálne plánované hospodárstvo, ktoré po prvej svetovej vojne Neurath koncipoval ako „utópiu“. I tu máme do činenia so zmeniteľnými organizačnými princípmi, v rámci ktorých človek vedome vytvára komplexný útvar a nahrádza ním trhovú mechanizmus.

Už predtým, ku koncu prvej svetovej vojny, Neurath, považujúci sa za socialistu, rozpracoval model centralizovaného direktívneho hospodárstva. Neskôršie, na začiatku dvadsiatych rokov nevyhnutnosť takéhoto direktívneho hospodárstva zdôvodňoval aj odvolávaním sa na Marxa. Avšak už približne okolo r. 1910 považoval za potrebné — a to zreteľne v nadväznosti na sociálno-reformné predstavy svojho otca Wilhelma Neuratha, Poppera-Lynkeusa a iných — proti existujúcemu divokému hospodárstvu, ktoré už Wilhelm Neurath spájal s peňažným hospodárstvom, postaviť myšlienku plánovania hospodárskeho poriadku. Vo svojich štúdiách o vojnovom hospodárstve ukázal, že v obdobiach vojny odstránenie mechanizmov trhu v prospech centrálneho plánovania

môže viesť k lepšiemu rozdeleniu disponibilného bohatstva spoločnosti, ako to robí trh v mierových dobách a — ako napríklad v napoleónskych vojnách alebo počas americkej občianskej vojny — kvalita zaopatrovania obyvateľstva — zdanlivo paradoxne — môže stúpať.

V priebehu vojny ľudia stratili fatalizmus „s ktorým predtým prijímali krízy, ktoré často mali sklon chápať ako nevyhnutný vedľajší produkt tržného diania alebo ako dôsledok zmeny výrobného zariadenia. Ľudia si teraz zvykli na to, že všetko je prístupné zásahom a že i závažné opatrenia možno previesť za noc. Konštruovanie hospodárskych možností, o ktoré sa predtým príležitostne pokúšali Fourier, Cabet, Popper-Lynkeus, Atlanticus, Wilhelm Neurath, Hertrka, Franz Oppenheimer, sa dnes dostalo na program dňa; utópia sa stala spoločensky prijateľnou“ (20, s. 8).

Podľa Neuratha práve skúsenosť, že celok hospodárstva je prístupný zásahom a že spracovacie dispozície môžu viesť k lepšiemu zásobovaniu než tržné mechanizmy, urobila ľudí prístupnými „utópiu“.

Zdá sa, akoby sme historický bod, na ktorom sa dnes nachádzame, mali opísať práve opačne: neúspechy plánovaných hospodárstiev v krajinách kedysi „reálne existujúceho socializmu“ otriasli vierou ľudí v úspešnosť „zásadových opatrení“ a tie, ktoré Neurath odmietol preto, že viedli ku krízam, sa dnes ponúkajú ako utópie.

Prečo teda opäť čítať spisy teoretika, ktorý považoval plánovité hospodárstvo za nevyhnutnú budúcnosť a ktorý požadoval, aby socialistická spoločnosť nekompromisne odmietla peniaze a zaviedla komplikovanú organizáciu naturálnych výmenných procesov?

Predovšetkým: napriek dnes bežnej rétorike slobodného trhu my na Západe žijeme v spoločnosti, v ktorej sa v dôsledku koncentrácie kapitálu presadili ďalekosiahle nadnárodné a medzinárodné plánovacie stratégie. Heinz Umrat si spomína na výrok Otta Neuratha: „Plánované hospodárstvo príde tak či tak. Kde však zostáva človek?“ (31). A nie je vari to, čo Neurath ešte považuje za teoretickú konštrukciu centrálnej banky v kapitalistickom poriadku, anticipačným opisom „monetaristických“ sanačných opatrení Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky v posledných desaťročiach?

„Predpokladajme, že koncentrácia kapitalistického poriadku by viedla k tomu, že by existovala jedna jediná ústredná banka a jeden jediný s ňou spojený ústredný trust. Za týchto okolností by bolo možné finančné kalkulácie zariadiť tak, aby hospodárstvo ako celok bolo vysoko ziskové a zároveň by všetci krachovali. Ústredná banka by mohla, povedzme v spojení s ústredným trustom, koordinovať kalkulácie surovín a hotových výrobkov tak, aby výsledkom bol čistý zisk. Už dnes vidíme, ako trust alebo kartel predáva vlastné uhlie vlastným železiarňam raz drahšie a raz zasa lacnejšie, vždy podľa toho, ako je to výhodnejšie. „Sanácia“ môže prebehnúť i tak, že obyvateľstvo hladuje, ba vyhľadáje,

peňažná kalkulácia je však v poriadku. Zomierajúci ľudia nie sú pasívnou položkou v kapitalistickej kalkulácii ziskov!“ (21, s. 392).

Rada by som najprv zdôraznila, že Neurathovi nemôžeme uprieť istú predvídavosť, pokiaľ ide o imanentné tendencie kapitalizmu. Rada by som tiež upozornila na prednášku Ernesta Ulricha von Weizsäckera (apríl 1990 vo Viedni), v ktorej vyslovil názor, že ekonomiky východoeurópskych štátov skrachovali azda preto, že ceny nevyjadrovali ekonomickú pravdu; ekonomiky „slobodného trhu“ by v dohľadnej dobe mohli skrachovať preto, že ceny nevyjadrovali ekologickú pravdu. Myslím, že tieto úvahy upozorňujú na to, aká dôležitá je dnes otázka „reálneho bohatstva“, skrývajúceho sa za peniazmi, ako aj na to, že trh sám nemá k dispozícii mechanizmy, ktoré by tento problém riešili. Čo však, pýtal sa Weizsäcker, je ekologickou pravdou?

Uvedme len dva príklady tejto pravdy, o ktorej sa hovorilo v prednáške. Vymiera genetická variabilita živočíšnych a rastlinných druhov, teda toho, čo by sme mohli nazvať časťou „reálneho bohatstva“ prírody. Ďalej, z indických výskumov vyplýva, že dnes sa z bývalých koloniálnych krajín do krajín tzv. „prvého sveta“ preváža desaťkrát toľko biomasy ako v koloniálnych časoch (32).

Podme však späť k Neurathovi. Prvým ťažiskom Neurathových ekonomických spisov je protiklad medzi „reálnym bohatstvom“ a bohatstvom vyjadreným v peňažných hodnotách. Druhým je zamýšľaný presun v teoretickom prístupe k ekonomickej realite, presun, ktorý má vôbec umožniť prístup k „reálnemu bohatstvu“.

Túto zmenu v teoretickom prístupe k realite Neurath opisuje ako „priblíženie sa k empirii“ (16), inokedy zasa ako zmenu zmyslu teórie vôbec. Súhrnná ekonomická teória by totiž bolo „teóriou v inom zmysle ako doterajšie... a oveľa viac pozornosti by venovala naturálnej podstate všetkých výkonov“ (20, s. 33). Nástrojmi priblíženia sa ku skúsenosti je porovnávacie dejepisectvo (15, 21) a štatistika (17). Dovoľujú totiž uviesť do vzťahu celkom heterogénne elementy, vzájomne porovnávať rozličné možné poriadky bez toho, že by sme ich redukovali na jeden jediný princíp, že by sme ich podriaďovali jedinému merítku. Dejinám už nemusíme podsúvať nevyhnutný teleologický vývoj, pre národohospodárstvo to znamená zrieknutie sa jednoty peňažného poriadku, jednoty „ekonomického konania“ a pojmu „homo economicus“ (6, s. 63). Pre „vedecké chápanie sveta“ v rámci *Viedenského krúžku* to znamenalo odmietnutie „systému“ vedeckého poznania, ako aj „jedinej skutočnosti“ ako referenčného systému tohoto poznania.

Preskočme teraz prvú svetovú vojnu a Mníchovskú republiku rád, v ktorej Neurath chcel realizovať utópiu naturálneho direktívneho hospodárstva. Preskočme teraz i Neurathove príspevky k socializačnej debate vo viedenskej sociálnej demokracii v dvadsiatych rokoch (pozri 12).

Neurathova činnosť vo *Viedenskom krúžku* (kolokviá sa uskutočňovali od r. 1924), práve tak ako aj založenie a vedenie Sociálneho

a hospodárskeho múzea (založeného v r. 1924) chápem ako pokus precizovať, čo za zmenených a zostrujúcich sa politických podmienok môže byť myslenie, ktoré stále ešte trvá na možnosti základných zmien, a to tým, že jestvujúci poriadok chápe ako vytvorený človekom, a preto i ako poriadok, ktorý človek môže zmeniť.

Veda je na jednej strane prostriedkom umožňujúcim podať takýto obraz; obrazová štatistika ako metóda rozpracovaná Neurathom, Gerdom Arndtom a inými spolupracovníkmi múzea má zasa sprostredkovať vedecké chápanie spoločenskej skutočnosti širokej mase ľudí (pozri 29).

I vedu je však potrebné preskúmať vedecky. I vedu musíme pochopiť ako vytvorenú človekom a nepodriaďujúcu sa žiadnym absolútnym princípom. Celok vedeckých viet v ich súvislosti sa musí stať témou diskusie (25, s. 628).

Veda je komplexným útvarom, usporiadanosť ktorého musíme pochopiť bez odvolávania sa na jednotné základné princípy. Základom vedy je spoločensky podmienená a limitovaná činnosť rozvíjania jednotlivých vied a vedeckého myslenia a nie pravda, subjekt, systém.

Takýto pohľad na vedu nie je samozrejímavý ani pre vedcov samotných. V tomto zmysle sa Otto Neurath obracia na vedcov samých s výzvou vypracovať vedecký pohľad na svoju vlastnú činnosť. Takýto pohľad na vedecké poznanie je potrebné brániť tak proti tradovaným metafyzickým názorom, ako aj proti moderným „pseudoracionalistickým“ tendenciám. S Neurathovým menom sa spája rigorózný antimetafyzický program. Avšak už dávno pred formulovaním svojho antimetafyzického programu sa Neurath zaoberal úlohou poznania v „moderných spoločnostiach.“

Názor na historickú situáciu Neurath vyslovil v prednáške pre Filozofickú spoločnosť na viedenskej univerzite v r. 1913 (18). Podľa neho je pre moderné spoločnosti charakteristický rozpad tých tradícií a inšancií, ktoré podstatne orientujú konanie indivíduí a skupín. V takýchto krízach ľudia hľadajú náhradky za staré. Ak Neurathovi dobre rozumieme, potom centrálnym východiskom jeho myslenia je tvrdenie, že poznanie nie je schopné poskytnúť takúto náhradku za tradíciu, náboženstvo, poveru. A ak sa o to pokúsi, samo sa stane istým druhom povery. Analýzy „pseudoracionalizmu“ a opis jeho možných spoločenských účinkov sú príkladom Neurathovej prezieravosti. Veď mnohé z tendencií, o ktorých hovorí, sa stali viditeľnými až neskôršie. Uvedme k tomu rozsiahlejší citát: „Postupujúce osvietenstvo stále viac zbavuje ľudí bežných prostriedkov umožňujúcich jednoznačné rozhodnutia. Preto sa teraz všetci odvolávajú na „vľad“ a z neho chcú — čo i násilne — vytvoriť zodpovedajúcu náhradku. Z tohto hľadiska pseudoracionalizmus, viera v sily, ktoré ovládajú náš život a ohlasujú našu budúcnosť, ako aj viera v znamenia majú spoločný koreň. Pseudoracionalisti vždy chcú konať na základe istého „vľadu“, a preto sú vďační každému, kto ich presvedčí, že konali na základe „vľadu“. Tento sklon myslenia dosta-

točne vysvetľuje napr. nápadnú nekritickosť, s ktorou sa napríklad stretávajú poslanci pri svojich volebných prejavoch. Poslucháči sú do istej miery radi, že sa s dobrým svedomím môžu rozhodnúť pre nejakú vec. Toto pranie je zvyčajne inštiktívnej povahy. Ak si je rečník vedomý tohoto faktu, jeho konanie sa stáva fraškou, veď jeho cieľom je *sugerovať racionalitu*. A začalo sa už i s psychologickými analýzami sugestívneho pôsobenia rečníka, predovšetkým politika. Argumenty, ktoré rečník používa, pritom možno položiť na jednu úroveň s tvarom klobúka, ktorý si zvolí, aby vyvolal sympatie súčasníkov. Je otázkou, čo sa stane, keď sa psychologické vzdelanie rozšíri natoľko, že väčšina občanov sa nedá zviesť aparátom sugescie“ (18, s. 64).

Zdá sa mi celkom zrejším, že my v západných kapitalistických krajinách sme sa už dostali do tejto situácie. A to, na čo sa dnes sťažujeme ako na „únavu z demokracie“, by mohlo mať svoje korene práve v tom fenoméne, ktorý opísal Neurath. Jeho kritika pseudoracionalizmu v nijakom prípade nie je iracionálna. Neurath skôr formuluje požiadavku, aby práve v tých spoločnostiach, v ktorých sa prevzaté tradície ďalekosiachle znehodnotili, bolo to, čo nazývame modernou vedeckou racionalitou, dôsledne premyslené, t. j. aby sa podriaďovala svojim vlastným kritériám.

To, čo Neurath označuje ako „metafyziku“ a ako „pseudoracionalizmus“, sú dve stránky tej istej mince a je nápadné, že v textoch, v ktorých Neurath predstavuje *Viedenský krúžok* verejnosti, odvoláva sa na osvietenské tradície a kladie ich proti „teologickým a metafyzickým tendenciám“. V diskusiách vo vnútri *Viedenského krúžku* však Neurath zároveň práve označuje miesto, na ktorom tuší pokus o formovanie sa novej, modernizovanej metafyziky.

V týchto diskusiách Neurath označuje teoretické konštrukcie za „metafyzické“ alebo „pseudoracionalistické“ vtedy, keď sú odôvodňované princípom, ktorý už sám nie je podmienený a platí teda nepodmienené.

Práve proti tejto štruktúre zdôvodňovania Neurath polemizuje všade, kde ju môže odhaliť. Podľa neho i vo vnútri *Viedenského krúžku*, v rámci diskusií o protokolárnych vetách bolo formulované takéto „pseudoracionalistické stanovisko“, a to vtedy, keď M. Schlick považuje „konštatácie“ ako vety, ktorými musia byť zdôvodnené všetky vedecké vety, za „neotrasiteľné body dotyku poznania a skutočnosti“ (24). Pseudoracionalistické tendencie vidí v Carnapovej koncepcii špecifiky konštruovaného protokolárneho jazyka (23), v hyperbolizácii významu formalizovaného jazyka, vo falošnej nádeji definitívne objasniť východiskové podmienky poznania. Podobne, podľa Neuratha, i Popperov princíp falzifikácie, ktorý sa neskoršie stal taký slávny, absolutizuje to, čo má len obmedzené a premenlivé účinky vo vedeckom skúmaní (k tomu pozri 7, s. 281, 27).

Teda procedúry, ktoré by sme mohli označiť za „racionálnu re-

konštrukciu“ vedeckého poznania, nesú v sebe podľa Neuratha tendencie k antiosvietenstvu a „pseudoracionalizmu“. Ponúkajú obraz vedy, ktorý suguje vedcom racionalistickú predstavu o svojom vlastnom konaní, alebo, aby sme použili Neurathove slová z r. 1913, majú tendenciu pripisovať ľudskému poznaniu absolútnosť, ktorá prináleží len konaniu a nikdy nie poznaniu.

„Iný obraz“ vedeckého poznania, v ktorom je veda pochopená ako výsledok empiricky popísateľných konaní, však nie je vypracovaný v nejakej novej či starej disciplíne („filozofii“ alebo „teórii poznania“), ale v súhrnnom spoločenskom zápase, a síce tam, kde vedecké „priblíženie sa ku skúsenosti“ vedie i k priblíženiu sa k empirickému pochoopeniu vied samotných. Tu však už máme do činenia s „teóriou v inom zmysle“. Približovanie sa ku skúsenosti Neurath nestotožňuje s približovaním sa ku skutočnosti správnou cestou.⁶ Veď súbor všetkých viet, ktoré v istom okamihu akceptujeme ako vedecký opis reality, sa môže zmeniť vždy, keď nové observačné vety (presnejšie „protokolárne vety“) začleňujem do súboru už uznávaných, i keď im môžu protirečiť. V procese úvah a diskusií sa vedci môžu rozhodnúť dočasne pozastaviť platnosť takejto protokolárnej vety. V tomto prípade to, čo uznávame za empirické poznanie, zostane nezmenené. Alebo vetu uznáme a potom sa musí zmeniť súhrn všetkých doteraz uznávaných viet, a tým sa napovo definuje to, čo vedci poznajú ako „skúsenosť“. Rudolf Haller túto rozhodovaciu štruktúru nazval „Neurathovým princípom“ (4).

Pretože empiria je sociálnym konštruktom, „priblíženie sa“ sa pohybuje medzi dvomi pólmi. Na jednej strane je presun a nové usporiadanie predmetného poľa, ktoré však len vtedy a len preto môže byť „priblížením sa ku skúsenosti“, lebo — a možno primárne — je výkonom emancipačnej sebareflexie vedca. Toto smeruje proti individuálne a spoločensky účinnej tendencii k „racionalizácii“ vlastného konania, ktorá to, čo je výsledkom historických rozhodnutí, považuje sa odôvodnené nepodmienenými, nevyhnutnými princípmi.

To hľadisko sa nevzťahuje len na analýzu dejín vedeckého myslenia. Má pomôcť odkryť spoločenskú podmienenosť postupov súčasného i budúceho skúmania. V tom, čo bolo nazvané Neurathovým „decizionizmom“, sú prítomné špecifické utopické momenty. Thomas Uebel hovorí o Neurathovej „kontrolovateľnej racionalite“.

Cieľom Neurathovho úsilia o jednotu vied, o spoločný jazyk vedcov bolo dosiahnuť, aby vedci sami, ako aj spoločnosť, v ktorej žijú, mohla vidieť vedu ako „celok“, a síce ako kontrolovateľný a zmeniteľný celok. Vo svete, v ktorom politické vyhliadky na takú zmenu spoločenského poriadku, aby sa zvýšil „súčet blaha všetkých ľudí“, boli celkom temné,

⁶ Na rozdiel od Schlicka Neurath zdôrazňuje, že nejedná sa len o jednu jediná empiriu (pozri 25).

bol obraz vedeckého poznania načrtnutý Ottom Neurathom utópiou, a síce utópiou toho, čo vytvára a kontroluje sám človek.⁷

A na záver najznámejší Neurathov „obraz“. Predstavme si námorníkov, ktorí uprostred mora chcú zásadne zdokonaľiť svoju ťažkopádnu loď. Na zdokonalenie kostry a trupu používajú okrem dreva z lode i drevo, ktoré priplavilo more. Nemôžu však loď umiestniť do dokov a začať úplne znovu. Zatiaľ, čo pracujú, napriek búrkam a vlnobitiu zostávajú na lodi. Pri jej prestavbe sa starajú o to, aby sa v nej neobjavila nebezpečná trhlina. Postupne, krok za krokom sa zo starej lode stáva nová. A počas stavby už námorníci môžu myslieť na stavbu novej lode a nemusia sa pritom zhodnúť. Bude to prebiehať spôsobom, ktorý dnes ešte netušíme. To je náš osud“ {27, s. 978}.

LITERATÚRA

1. ADORNO, Th. W.: [Hg.] *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt und Neuwied 1969.
2. DAHMS, H. J.: *Vertreibung und Emigration des Wiener Kreises Zwischen 1931 und 1940*. In: Dahms, H. J.: *Philosophie, Wissenschaft und Aufklärung. Beiträge zur Geschichte und Wirkung des Wiener Kreises*. Berlin—New York 1985.
3. FRANK, Ph.: *Modern Science and its Philosophy*. New York 1961.
4. HALLER, R.: *Das Neurath-Prinzip-Grundlagen und Folgerungen*. In: Stadler [Hg.]: *Arbeiterbildung in der Zwischenkriegszeit*. Otto Neurath, Gerd Arntz. Wien 1982.
5. HALLER, R.: *Der erste Wiener Kreis*. Erkenntnis Bd. 22, 1985.
6. HEGSELMANN, R.: *Otto Neurath — Empiristischer Aufklärer und Sozialreformer*. In: Hegselmann, R. [Hg.]: *Otto Neurath, Wissenschaftliche Weltauffassung, Sozialismus und Logischer Empirismus*. Frankfurt/M. 1979.
7. HEGSELMANN, R.: *Die Korrespondenz zwischen Otto Neurath und Rudolf Carnap aus den Jahren 1934 bis 1945 — ein vorläufiger Bericht*. In: Dahms, H. [Hg.]: *Philosophie, Wissenschaft, Aufklärung. Beiträge zur Geschichte und Wirkung des Wiener Kreises*. Berlin—New York 1985.
8. HOFFMANN-GRÜNEBERG, F.: *Radikal-empiristische Wahrheits-theorie. Eine Studie über Otto Neurath, den Wiener Kreis und das Wahrheitsproblem*. Wien 1988.
9. JOHNSTON, W. M.: *Österreichische Kultur — und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. Wien—Köln—Graz 1974.
10. KOPPELBERG, D.: *Die Aufhebung der Analytischen Philosophie. Quine als Synthese von Carnap und Neurath*. Frankfurt/M. 1987.
11. MÜLLER, H.: *Gesammelte Irrtümer*. Frankfurt/M. 1986.
12. NEMETH, E.: *Otto Neurath und der Wiener Kreis. Revolutionäre Wissenschaftlichkeit als politischer Anspruch*. Frankfurt/M.—New York 1981.
13. NEURATH, O.: *Wissenschaftliche Weltauffassung. Sozialismus und Logischer Empirismus*. Hg. v. R. Hegselmann, Frankfurt/M. 1979.
14. NEURATH, O.: *Gesammelte philosophische und methodologische Schriften*. 2Bde, hg. v. R. Haler und H. Rutte, Wien 1981.

⁷ Výrok, ktorý Otto Neurath často opakoval. Rád si naň spomína jeho syn Paul Neurath.

15. NEURATH, O.: Antike Wirtschaftsgeschichte. Wien 1909.
16. NEURATH, O.: Nationalökonomie und Wertlehre, eine systematische Untersuchung. In: v. Böhm-Bawerk, v. Philippovich, v. Plener, v. Wieser (Hgg.): Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. Wien 1911.
17. NEURATH, O.: Das Problem des Lustmaximums. In: Haller-Rutte 1981, Bd. 1, 1912.
18. NEURATH, O.: Die Verirrten des Cartesius und das Auxiliarmotiv. In: Haller—Rutte 1981, Bd. 1, 1913.
19. NEURATH, O.: Zur Klassifikation von Hypothesensystemen. In: Haller—Rutte 1981, Bd. 1, 1914.
20. NEURATH, O.: Die Wirtschaftsordnung der Zukunft und die Wirtschaftswissenschaften. Wien 1917.
21. NEURATH, O.: Sozialistische Nützlichkeitsrechnung und kapitalistische Reingewinnrechnung. In: Der Kampf, Sozialdemokratische Monatsschrift. Bd. 18, 1925.
22. NEURATH, O.: Wissenschaftliche Weltauffassung — Der Wiener Kreis. In: Hegselmann 1979. Tiež in: Haller—Rutte 1981, Bd. 1, 1929.
23. NEURATH, O.: Protokollsätze. In: Erkenntnis. Bd. 3. Tiež in: Haller—Rutte 1981, Bd. 2, 1932/33.
24. NEURATH, O.: Radikaler Physikalismus und wirkliche Welt. In: Erkenntnis. Bd. 4. Tiež in: Hegselmann 1979. Tiež in: Haller—Rutte 1981, Bd. 2. 1934a.
25. NEURATH, O.: Einheit der Wissenschaft als Aufgabe. In: Haller—Rutte 1981, Bd. 2. 1934b.
26. NEURATH, O.: Pseudorationalismus der Falsifikation. In: Erkenntnis. Bd. 5. Tiež in: Hegselmann 1979. Tiež in: Haller—Rutte 1981, Bd. 2. 1935.
27. NEURATH, O.: Grundlagen der Sozialwissenschaften. In: Haller—Rutte 1981, Bd. 2. 1944.
28. STADLER, F.: Vom Positivismus zur „Wissenschaftlichen Weltauffassung“. Am Beispiel der Wirkungsgeschichte von Ernst Mach in Österreich von 1895 bis 1934. Wien—München 1982.
29. STADLER, F.: [Hg.] Arbeiterbildung in der Zwischenkriegszeit: Gerd Arntz, Otto Neurath. Wien 1982.
30. UEBEL, T.: The Vienna Circle's Debate about Protocol Sentences revisited: Towards the reconstruction of Otto Neuraths Epistemology. Unveröffentlichte Dissertation am Massachusetts Institute of Technology 1989.
31. UMRATH, H.: Wissens und Freundschaftscoop. In: Stadler [Hg.]: Arbeiterbildung in der Zwischenkriegszeit... Wien 1982.
32. WEIZSÄCKER, E. U. v.: Erdpolitik. Darmstadt 1989.